

Indhold:

1. Danmark – et godt hesteland
2. Hestes funktioner og typer ved brug
  - a. Bønderheste og vognheste
  - b. Rytterheste
3. Adeligt hestehold og hesten i den adelige dagligdag
4. Kongelig hesteavl før og under enevælden

1. Danmark — et godt hesteland

Heste er gennem mange århundreder blevet mere og mere udbredt som brugsdyr. For bønderne var heste allerede i 1400-1500-tallet stærkere og hurtigere end stude og okser til at trække vogne og markredskaber.

Fra udenlandske kilder såsom den tyske munk Arnold af Lübecks verdenskrønike fra slutningen af 1100-tallet ved man, at danske heste var velanskrevne i Vesteuropa. Hesteavl blev drevet af både konger, herremænd, gejstlige og især frie bønder. Danske heste var stærkt efterspurgt, hvorved heste var Danmarks næststørste eksportvare efter silden.

Før reformationen i 1536 kan man ikke tale om egentlige stutier, men man aner, at der var gode forudsætninger i form af den tradition for hesteopdræt, der går tilbage til middelalderen. Men i flere århundreder rammes dansk hesteavl hårdt, og ikke mindst som følge af, at bøndernes kår forringes af vornedskab og stavnsbånd.

Mange forhold spillede ind når man fastsatte prisen på en hest: Alder, køn og anvendelse. En jagthest blev eksempelvis den 21. marts 1617 solgt for 10 sletdaler (40 Mark), hvorimod en fornem ridehest kunne være op mod 100 rigsdaler værd (600 Mark).

Hestens farve kunne også have betydning for prisen: Malmø-købmanden Ditlev Enbecks regnskaber fortæller at en rød hest kunne erhverves for 12 mark, en grå for 15, en brun for 20 og en sort for 30 mark, men hvordan skal man forklare dette fænomen?

Löhneysen skriver i 1609 i ”Della Cavalleria”, at der har været ganske mange forestillinger knyttet til en hests ydre: Farverne hænger sammen med hestens psyke og temperament.

Löhneysen deler hestene ind efter de 4 temperamenter:

- Sangvinske: Lyst og optimistisk sind
- Koleriske
- Flegmatiske
- Melankolske

På samme måde viser elementernes indflydelse sig hos heste af hhv. lys og mørk »Complexion«, som han kalder det. Ud af dette system kan man udlede:

- Jo lysere hestens nuance er, jo mere temperamentsfuld og kolerisk er hesten (element: ild),
- Jo mørkere, jo mere melankolsk (jord).
- Har den hvide hest hår i det mørke, kan det lyse og mørke blive bedre afbalanceret, og af den grund ville mange mennesker gerne have stikkelhårede og skimlede heste og heste med hvide aftegninger.
- For røde heste gjaldt det, ligesom man troede om rødhårede mennesker, at de hørte til en særlig temperamentsfuld kategori.

Så der har altså knyttet sig nogle bestemte forestillinger til de forskellige farver, med rødder i den antikke naturfilosofis elementlære.

2. Hestes funktioner og typer ved brug

Heste har fundet anvendelse til flere forskellige formål, som kan inddeles i:

- **Funktionsheste**, der er deciderede arbejdsdyr som bønderheste og vognheste
- **Vassalheste** udfører en form for arbejde af en anden art, som stiller højere krav til gensidigt samarbejde mellem menneske og dyr, fx kavaleriets heste/ rytterheste/ rosheste, samt adelens jagtheste og rideheste
- **Pragtheste** tjener ikke nødvendigvis en praktisk funktion, men er sjældne eller eksotiske, og derved anvendes til fremvisning, fx miniaturehest og Italiens største hest (pragtheste omtales ikke nærmere i denne omgang)

2a. Bønderheste og vognheste

Der var stor forskel på, hvor mange heste oa. dyr, der fandtes på de enkelte gårde. I Sønderjylland kunne der være op til 10-12 heste, mens 2-4 heste var det mere normale, hvortil kom føl, ungheste og avlshingste.

Hestene græssede eller blev på stald fodret med hør, halm og hakkelse. På øerne var der ryddet hestehaver og indhegnede arealer i skoven ("løkker") til græsning og høbjergning. Men de steder kunne undertiden være umulige at slå "for tykthed af krat og underskov", som det berettes fra Jungshoved i 1662.

Christian d. 5. forlangte i sit rescript ("forordning") af 1680 en vis højde på hestene. Men allerede 1693 måtte kongen frigive avlen, da bønderne pga. for ringe græsning og manglende høbjergning ikke kunde holde så store heste. Problemerne vedblev i det efterfølgende århundrede, især på øerne. I årene fra 1693 til 1778 går avlen stærkt frem i visse jyske egne under de frie forhold, især med den Jydske hest, der havde et roligt temperament, smuk form, styrke og udholdenhed, men hvor det ikke gjaldt stor hurtighed.

Den jydske hest blev anvendt i landbruget op til midten af 1900-tallet, hvor traktorer overtog arbejdet.

2b. Rytterheste

I 1600-tallet fandtes der to slags hære i Danmark: Landmilitsen og de professionelle hære.

Landmilitsen bestod da af bønderkarle, der var tvunget til at drage i krig. Disse var ikke særligt effektive soldater og slet ikke vant til at bruge våben, og de havde i øvrigt heller ikke lyst til at drage i krig i et fremmed land langt borte fra familien. Undertiden var soldaterne endda så langsomme i optrækket, at de kom for sent til et slag.

Baggrunden for ryttergodset skal søges tilbage til Kejserkrigen i 1625-1629: Sidst under denne krig var store dele af Jylland besat. Allerede i 1620 var det besluttet at organisere en dansk landmilits på 4.000 mand. Efter enevældens indførelse i 1660 blev ordningen med bondsoldater bevaret og bedre organiseret ved, at landet i 1664 blev inddelt i lægder, der hver skulle stille med en soldat, som kunne bo i lægdet og tjene som karl i fredstid. Men samtidig voksede interessen for på lignende

måde at oprette et organiseret rytteri.

Rytterbonde: Fæstebonde på et ryttergods, der havde pligt til at stille en fuldt udrustet rytter eller fra 1680 yde underhold til en sådan rytter eller (senere) udrede en vis afgift hertil. Rytteren skulle, såfremt han var hvervet, have sin egen stue og stald hos bonden, og ofte byggede bonden et hus til rytteren. Når bonden havde udgifter til en rytter, var han fri for landgilde, skat, hoveri osv. Men når en rytterbonde var afgået ved døden, skulle der i tiden efter 1695 ved skifte efter ham udtages en plov, 6 heste, 2 stude, 3 køer, 6 får, samt vogn, harve og sædekorn.

Fra myndighedernes side så man helst, at bonden selv eller en søn red for gården; på den måde blev pengene jo hos bonden. Var dette ikke muligt, stillede regimentet med en hvervet karl, ofte en udlænding. Rytterbønderne anskaffede selv udstyr, der bestod af en filthat med en jernpote indvendig, gul læderkøllert med jernkyras, rød kappe, gule skindbukser og store støvler. Rytteren var bevæbnet med 2 pistoler og pallask/ stødhuggert.

Det nationale danske rytteri blev i 1600-tallet næsten udelukkende stillet af adelen, undertiden suppleret med ryttere fra fyrstendømmerne. Yderst sjældent deltog ryttere fra købstadsborgere. Adelsborgere måtte møde med eller uden følge – undertiden kun selve følget, hvis størrelse var fastsat i lensbrev eller ved taksation.

Det hvervede rytteri var næsten udelukkende tyskere.

Soldaterne blev inddelt i tropper med 12 ”rustede” heste, normalt redet af en adelsmand og hans svende, ”opvartet” af fodfolk fra lavere samfundslag. Troppen tildeltes en vogn og en ”Troshest”/”staldkleppert”, redet af en dreng efter troppen. Ved flere eller færre heste fik man flere/færre vogn/trosheste – ved 6-7 rustede heste typisk 2 vognheste og 1 troshest. Mens fodfolket var inddelt i regimenter, var der for rytteriet normalt kun en overordnet befalingsmand med stab, som til dels lignede et fodfolksregiments.

De danske heste havde ikke harnisk på, men sadler med høje svisler (sadelbuer), samt pistolhylstre. Sadlen var forsynet med fortøj og bagtøj, og der var hovedlag, pandebånd, kæbelag og kæbestykker.

I år 1552 omfattede Mønstringslisten 564 heste i Jylland (42 %), 153 i Fyn + Langeland (11 %), 335 i Sjælland + Lolland-Falster (25 %), samt 291 i Skåne, Halland og Blekinge (22 %) – i alt 1.343 heste med dertil hørende mandskab.

I 1560-erne tilknyttedes der 300-500 heste pr. fane (underafdeling).

Hver fane havde i 1578 typisk 1 Ritmester, 1 Løjtnant, 1 Fændrik, 1 Trompeter, 1 Furér (underofficer, som henter og fordeler levnedsmidler og penge, skaffer kvarter for soldaterne etc.), 1 Kapellan, 1 Læge, 1 Skriver og 4 Drabanter.

Under fredstid blev der i 1609 skåret ned, så man havde følgende antal heste: Aars 172, Aalborg 182, Ribe 170 (Jylland: 47 %), Fyn mv. 149½ (13 %), Sjælland 219 (19 %), Skåne 119 og Halland 117 (10 %) – i alt 1.130 heste + vognheste og trosheste (± pakheste til uvejsomt terræn). Fanerne blev samtidig omdøbt til Kompagnier.

Ifølge en ritmesterbestilling fra 1611 skulle enhver rytter have en god, stærk hest, 2 pistoler, fornøden hesteudstyring, samt af harniskdele: Krave, brystplade, rygplade, armtøj, handsker og en godt dækkende hjælm; dertil et godt sideværge eller en ”kardilasch” (sidevåben til hug frem for stød). Disse pansrede kavaleri-soldater med harnisk af læder ± metal kaldtes ”**Kyrasser**”, og de skulle bære en ”Kasiacke” eller ”Körritz-Rock” (uniformsjakke) af samme farve som fanen. Denne

type soldat udgik først under 1. verdenskrig 1914-1918.

Rytterne var ligesom fodfolket klædt i kongehusets farver gult og rødt som felttegn.

De forskellige kompagniers Rendefaner var vidt forskellige. I 1567-68 var Daniel Rantzaus rendefane rød, den skånske hvid og rød, den fynske hvid med et rødt kors, den jydsk rød og gul i striber osv. – idet vedkommende troppefører selv anskaffede fanetegnet. Stalddrengenes fane under samme felttog var en fork og hestekamme ("Roskammen"). Tilsvarende var trompet-instrumenterne forsynet med fanetegn.

3. Adeligt hestehold og hesten i den adelige dagligdag

I senmiddelalderen blev slagmarkedet domineret af den rustede adelsrytter med spyd/lanse, men han blev i 1500-1600-tallet overtrumpet af tætte infanteriformationer og krudtvåben.

I det daglige forbandt hesten rent praktisk adelstanden med slægt og de spredte godsbesiddelser, fungerede videre som udtryk for velstand og magt, affødte en materiel kultur med vidtrækkende, samfundsmæssige berøringsflader, og vigtigst af alt førte den adelsmændene ind i og til og fra den kongetjeneste, hvorved de definerede sig som stand.

Den equine adelskultur kan overordnet inddeles i tre felter, som omhandler hestens brug ved det kongelige hof, i krig og i dagligdagen.

På Gammel Estrup opførte den i 1596 udnævnte rigsråd og lensmand Eske Brock et nyt og imponerende avlsanlæg i røde munkesten. Dette anlæg omfattede ladebygninger til tørring og opbevaring af korn, staldbygninger til vinter-opfedning af stude, og en herskabsstald til det adelige herskabs egne heste.

På herregårde lå herskabsstaldene ofte nærmere hovedbygningen end de resterende avlsbygninger, da den adelige gangen rangerede over arbejdsheste og stude.

Siden middelalderen blev heste holdt i indhegnede områder, kaldet hestehaver. Hesteholdet var således med til at forme kulturmiljøet og det aristokratiske landskab, hvor hestehaverne med græssende heste var en konstant og synlig påmindelse om den adelige velstand og status.

I Eske Brocks dagbøger optræder en række materielle aspekter af equin adelskultur, hvor betaling for foder, hø og strøelse fremstår som praktiske omstændigheder ved det adelige hestehold og genstande som sadler, sadelgjorde, seletøj, støvler og jernbeslåede hesteko udgjorde de materielle forudsætninger for anvendelsen af hesten som redskab. Et tysk værk fra 1568 oplister samtlige af datidens samfundsgrupper og håndværk, hvoraf en betragtelig del relaterer til erhverv som sadelmager, smed og vognmager, men i beskrivelserne af erhverv som skrædder, bjældemager og harnisksmed lægges der også vægt på equine produkter.

Der blev indenfor hesteavlen målbevidst avlet efter tidens skiftende mode. Tidens hesteideal varierede efter hestens anvendelse, men det var generelt foretrukket, at hesten var kompakt og muskuløs med bred hals og bringe, konvekst hoved og høj forbensaktion.

Eske Brock beskrev den 24. april 1613, hvordan han solgte en lydig hollænderhest for 12 rigsdaler. Dagbøgerne vidner samtidig om et skifte i tidens hestemode, idet han – efter skrivelse fra Christian 4. – den 4. april 1604 importerede 16 spanske hopper til stutieriet på Dronningborg, som ønskede at forædle sin hestebestand. Andre hesteracer som eksempelvis „neapolitaneren“, „tyrkomaneren“, „russeren“ og „berberen“ talte blandt tidens populære heste, men også den danske hest var anerkendt på det internationale marked.

Hesten som adelens redskab og måleenhed

Eske Brock studerede og blev undervist ved adskillige fornemme akademier og steder i Tyskland. Ved disse akademier, såvel som ved det danske akademi i Sorø, blev der undervist i ridning.

Hestens hovedfunktion som redskab i den adelige dagligdag knytter sig til datidens rejsepraksis, hvor hesten og den hestetrukne vogn fungerede som de primære transportmidler over land.

Eske Brock noterede i 51 tilfælde størrelsen af sit følge ved at angive antallet af heste og vogne, som varierede fra 2 til 20 heste, hvor 4-8 heste var det antal, han oftest rejste med.

Christian 4. ville dog ikke lade andre overgå kongehuset, så han udstedte en forordning, som forbød adelsfolk at spænde mere end fire heste for deres vogne.

Herskabet anvendte personligt ridehestene til at ride på eller spænde for vogne, og det var denne hestetype, som Eske Brock stillede med til rostjenesten. Her blev de menige rytteres heste betegnet „rytterheste“, og hans egen personlige hest blev refereret til som „rosthesten“.

Om adelens status og forbrug

En adelig husholdning, som ved Eske Brock, kunne tælle adskillige heste, mens langt de fleste bondehjem kun var udstyret med 1-2 heste.

Udover at føre mange og dyre heste kom adelens forbrug til udtryk i form af hesteudstyr, som var overdådigt udsmykket. Den 7. april 1608 noterede Eske Brock således, at han betalte 26 rigsdaler og 2½ mrk. for fire sølvbeslåede sæt hestetøj til sin hustrus heste.

Statussymboler som heste og deres udstyr var dels rettet mod de lavere stænder men i særlig grad mod standsfæller og i visse tilfælde kongen, med hvem dele af højadelen til tider søgte at måle sig.

Gode ridefærdigheder blev betragtet som et adeligt ideal og et middel, hvormed man kunne føre sig frem ved hoffet og derved skabe sig en embedsmæssig karriere. Tjeneste som hofjunker gik med større sandsynlighed end kancelli-tjeneste forud for en lensmandspost eller sæde i rigsrådet.

Mønstring af rostjenestens ryttere

Adelstanden havde siden middelalderen skullet udføre krigstjeneste til hest. I 1525 blev denne krigstjeneste transformeret til rostjeneste, hvorigennem rigets adel forpligtede sig på at stille med et antal ryttere, fastsat ud fra deres individuelle indkomst og tønner hartkorn (godsformue).

Termen rostjeneste har rod i det tyske ord ross, som kan oversættes til ganger, hvormed rostjeneste kan fordanskes til gangertjeneste.

Eske Brock har noteret, at der den 8.-9. maj 1609 blev holdt mønstring, og at kongen inspicerede rytterne i henholdsvis marchformation og angrebsopstilling. Adelstanden udviste i visse tilfælde uvilje til at stille med det takserede antal ryttere, og periodens adelsmænd opfattede til tider rostjenesten som en sur pligt. For Eske Brock var mønstringer af rostjenesten tydeligvis en mulighed for at demonstrere sin velstand overfor standsfællerne og fastslå sin position i toppen af den danske højadel.

Ceremonielt følge

Det er gammel tradition at følge bruden eller liget til kirke, og disse ceremonielle optog af

adelige ryttere og vogne var nøje arrangeret, så hver deltager fik plads i følget alt efter rang – hvorved de øvrige stænder i form af købstædernes borgere og oplandets bønder blev mindet om samfundets hierarkiske orden.

I Eske Brocks dagbøger noterede han at have deltaget i sådanne bryllups- og begravelses-følger eller at have sendt heste til at ride i sådanne optog. Den 30. april 1622 lod han eksempelvis 10 af sine rideheste gå for liget af Maren Kruse på vejen fra Svenstrup til Mariager.

4. Kongelig hesteavl i Danmark før og efter enevælden

Karel van Manderé berømte rytterportræt af Christian IV fra 1640 viser hestens betydning for den tids standspersoner. Kongen sidder på en smuk sortbrun frederiksborg-hingst. Her ser man virkelig den tids ideal – en kraftig hest med rundede former; ædelt hoved og høj aktion. Men hesten var ikke kun til repræsentative formål. Slagsscenen i baggrunden domineres af fremstormende rytteri, der understreger hestens militære betydning.

Hovedmålet med dressurridning var oprindeligt at træne rytterne til at kunne tackle situationer på slagmarken, hvor kontrol over hesten og evnen til at manøvrere og lave indviklede spring kunne blive én's redning i en tid, hvor skydevåben var ved at fortrænge de gammeldags slag- og stikvåben.

Det var en tidskrævende proces at lære både heste og ryttere at udføre øvelserne. Før der i 1740 opstod rideskoler ved de europæiske hoffer, var der beridere ved stutieriet og ved hoffet, og den kongelige rideskole eksisterede allerede i 1680, da tilridningen af de unge heste blev flyttet fra stutieriet til de kongelige stalde i København. Tidligt var der også ridefaciliteter ved slottet i København, og vidnesbyrd på, at man red skoleridning.

Allerede i 1590 kunne en rejsende tælle 52 heste i staldene i København, og han beundrede især Frederik II's hvide yndlingshest, der kunne bøje sig og danse.

I kongens regnskaber kan man også finde udgifter til ridehusets reparation, fx i årene 1672 og 1674. Der optræder også udgifter til tilbehør: Den 5. december 1689 bekom staldmester Harstal 30 Rigsdaler til 2de pillarer, skulde i ridehuset, for forgyldning og farfve.

I forbindelse med bygningen af det nye ridehus og anlæg af ny ridebane i 1730-1740 må man jo også antage, at det har erstattet noget allerede eksisterende. Til den nye rideskole var der knyttet en overberider, 5-6 beridere og et antal elever, fuldkommen som man ser det på den Spanske Rideskole.

Det nye anlæg blev projekteret i 1732, og ridehuset på Christiansborg er med sine omkring 74 x 192 fod (22½*58½ m) større end det i Wien — faktisk et af de største af sin slags og naturligvis udstyret med kongeloge og gallerier.

Ved alle festlige lejligheder i kongehuset satte man forskellige rytterlege og parader mv. i sving.

Ved Christian IV's kroning i 1596 var der optog, turneringer og ringridning på programmet.

Senere blev det moderne med de såkaldte karruseller. I forlængelse af denne konkurrence kunne der være det såkaldte kvintanløb, hvor det gjaldt om at ramme en træfigur med sin lanse.

Den kongelige hesteavl på Christian IV's tid

Om foråret lukkede man danske og spanske hingste ud til hoppestoddene og lod naturen gå sin gang. Denne strategi blev brugt over hele Europa og fungerede heldigt, set med tidens øjne.

Den kongelige hesteavl var i begyndelsen af 1600-tallet så koncentreret på Frederiksborg og Esrum, at Christian IV får æren som Frederiksborg-stutieriets fader. Kongen var meget interesseret i heste og på en måde forud for sin tid.

Men der var mange andre heste i stutieriet på denne tid. I Christian IV's kroningsår 1596 sendte statholderen i Nederlandene ham to spanske hingste. Fra sin bedstefar havde han fået en berømt hingst Hertug Olrik. Gesandten fra Moskva bragte også kongen nogle hingste, og navnene på flere af hingstene lader forstå, at han fik mange fra sine adelsmænd: Wilde, Krabbe, Uhlfeldt, Storkansleren... selv en Just Høegh var der. Så kongen havde heste af blandet ophav i sine stod.

Christian IV var en foretagsom konge, og han rokerede om på stod og hingste, så der var i hvert fald 5 stod samlet på Esrum, og ind imellem lidt flere. Der var 2 på Frederiksborg og 2 på hhv. Antvorskov og Vordingborg.

Christian IV indførte også brændemærkning med bogstaver for de enkelte stod, så man kunne have lidt styr på hestens afstamning og ikke bare på, hvem ejeren var sådan som med den tidligere mærkning. Dette tyder også på at avlen langtfra var planløs.

Det er anført, hvilke hingste der blev brugt i hvilke kobler, og godt nok er der nye navne hvert år, men der er lige så mange der går igen, og det ser ikke ud til at have været mere udskiftning end hundrede år senere, hvor man også satte hingste ind for hurtigt at smide dem ud, hvis deres egenskaber ikke straks blev givet videre i næste generation.

Flere stamhingste har i en årrække bedækker hopper i samme vænger. De enkelte stods navne siger ofte noget om hvilken farve og type heste de er, fx frisiske, polske og engelske – førstnævnte har været lidt kraftige heste til kørebrug, de andre lettere heste til jagt og ridning i det hele taget.

Stutteriet efter Christian IV

Stutteriet blev efter Christian IV's død ført videre på samme måde, dog med Frederik III's rokader af 8 stod. Lensmand Otto Pogwisch skulle indrette vange på Frederiksborg til det formentlig nye gule stod. I denne periode var Nykøbing Len hjemfaldet til kronen, da den udvalgte prins

Gule frederiksborgheste på Kronborg 2021
den venstre (nordlige) staldfløj.

Christians enke giftede sig igen, så man fik også 2 stod dér, og muligvis kom der også et nyt på Antvorskov. I hvert fald var der 12 stod i alt i 1658. Principperne bag stutieriet blev der dog ikke rokket ved: Der var fortsat løsdrift, og Frederik III udvalgte selv, hvilke stodhingste der skulle bedække hvilke hopper.

Den nederste del af grundplanen af Christiansborg Slot i 1700-tallet rummer Ridebanen, omsluttet af de to staldfløje der ender i en krumning ind mod Marmorbroens pavilloner.

Ridehuset hvor der kunne foretages indendørs øvelser, var i

Årene ca. 1625-1660 var ellers ikke gode for Danmark, selv om stutieriet ikke tog nævneværdig skade under krigene og der ikke indskrænkedes mere end nødvendigt, da den smule af høsten der kunne bjerges, ofte var fordærvet. Ovenpå fulgte hårde vintre, og der opstod smitsomme sygdomme, der i visse egne næsten udryddede bestanden af heste.

Alt dette førte først til nogle ændringer fra omkring 1759, men efter indavl, nedsat frugtbarhed, sygdom og forsøg på både at bevare stutieriet og spare penge, blev det lukket i 1840.

Den Kongelige Stald-Etat

"Ved kroningen i 1670 arvede Christian V det uindskrænkede Monarchie. Den unge kropsstærke, levelystne Christian V havde som kronprins i 1662 oplevet Ludvig 14.'s pragtfulde hof, og han ønskede som Suveræn at efterligne Solkongeslottets Pomp og Pragt ved det danske kongehof.

Den hidtil beskedne husholdning blev udvidet, og på alle måder udfoldedes storslået kongelig magt, luksus og glans. Hjalmar Friis beskriver det således. Den Kongelige Stald-Etat var et vigtigt led i hof-tjenesten, og nåede i denne brogede, storslåede tid sin stærkeste blomstring og udfoldelse. Foruden den daglige tjeneste med kørsel og riden for kongehuset og Hoffet, påhvilede der Stald-Etaten meget krævende repræsentative opgaver. Kongelige Kronings-, formælings- og dåbsfester og ikke mindst storslåede begravelser, foruden pompøse fyrste og ambassadør-modtagelser, parforcejagter, og store strålende offentlige karrusel skuespil, det stillede store krav til personale, heste og materiel, og krævede en organisation af format. Når den kongelige Stald-Etat og de dertil knyttede stutier i slutningen af 1600-tallet havde en så glansfuld historisk epoke så skyldtes det frem for alt Christian V's store interesse for alt, hvad der vedrørte Hestevæsenet.

Majestæten var selv en fremragende skolerytter og hesteven, men af største betydning var det også at Overstaldmester, baron Anton Wolf Haxthausen var en kyndig hippolog og fortrinlig rytter, og han stod som Stald-Etatens myndige chef. Med rette tillægges det Haxthausen at have gennemført den stutierordning fra 1690, der fik grundlæggende betydning for Frederiksborg Stutieriet, hvorved skabtes dets verdensry. Også den kongelige rideskoles oprettelse 1680 var Haxthausens værk. Så han var grundlæggeren af den Kongelige Stald-Etats gløvedige renommé, med det mangeartede stald- og stutierpersonale, et stort og buntet hestemateriale og omfattende bygningsanlæg, det var store forhold han skulle administrere.

De kongelige staldes store hestebesætning omfattede mange hesteracer og typer, og der var alle mulige farver. Christian V prøvede både i stod og vognspænd at rendyrke følgende lød: Hvid, hvidgrå, blåskimlet, sort, brun, rød, tigret og broget. Til skole og manegeheste brugtes mest frederiksborghesten: Den berømte danske hest, der var fremavlet af den gamle danske landrace, der var krydset med italienske, spanske, polske og tyrkiske stodhingste.

Til parforcejagterne var et engelsk stod, og som væddeløbsheste Coureurs.

Christian V var en dygtig rytter, og hans store interesse for heste blev arvet både af kronprinsen, den senere Frederik IV, og af den yngste søn, prins Carl.

De fleste har nok set Christian V til hest som rytterstatue på Kgs. Nytorv i København, men dette morsomme maleri fra omkring 1690 viser kongen ride "karrusel", som var en særlig ridedisciplin, med monarken siddende på en galoperende, blåskimlet hingst, der er dekoreret med panterskindsdækken. Kongen er iført et heroisk kostume med forgyldt hjelm og harnisk, og i højre hånd holder han ringstikningslansen med tre modhager. Rideskolens formål var at lære både hest og rytter disse færdigheder til brug i krig fx ved "levaden", hvor hesten rejser sig på bagparten og dermed dækkede rytteren imod frontalangreb, eller ved "capriolen", - som havde den allerstørste sværhedsgrad, - hvormed hesten med et bagudrettet spark kunne uskadeliggøre fjendens hest, som det vises på anvisningen herover.

Om stutieriet og avlen efter 1759

Alt dette førte til nogle ændringer fra omkring 1759, men det førte ikke til nogen tilgang af udenlandske avlsheste – man rekrutterede dem i det hjemlige op gennem 1760'erne. Man forlod i

stigende grad den gamle praksis med bare at lukke hingsten ud til hopperne om foråret. Desværre havde man ikke hingste nok til denne nye praksis, og det medførte at man måtte rekruttere avlsdyr blandt kongens spandheste.

Op til omkring år 1760 var der adskillige avlshingste i avlen i over 3 år i træk, dog flyttede man hingstene rundt mellem forskellige vange. For flere farvestammer gjaldt det, at de efterhånden nedstammede fra de meget anvendte hingste, ligesom der ses flere og flere halv- og helsøskende.

Fra ca. 1760 bliver der længere og længere imellem stamhingstene, de fleste er kun i aktion enkelte år og for det meste kun i enkelte vange. I 1760'erne kommer der slet ingen heste udefra, og samtidig blev mange gode hingste i stutieriet solgt. I perioden 1786-1791 forsvandt således 8 meget benyttede stutierhingste på denne måde.

Begyndelsen til enden

Perioden under Christian VII, dvs. 1766-1808, kaldes for "begyndelsen til enden". På dette tidspunkt havde stutieriet så store problemer med nedsat frugtbarhed at de ikke kunne løses. Men der var også ved at opstå et andet problem: Den traditionsrige barokhest var ved at gå af mode, og det så man først alt for sent i øjnene i Danmark. Og så var der det med pengene: Det enorme stutieri kostede en formue at drive, og der kom færre og færre føl ud af anstrengelserne. I 1770 var der omkring 700 heste i stutieriet, og Struensee stillede fire spørgsmål til Rentekammeret:

1. Hvor meget koster stutieriet årligt?
2. Hvor mange heste kan der produceres årligt?
3. Kan forretningen bære sig når hestene bliver solgt og ikke afgives til stalden?
4. Kan stutieriet ikke bortforpagtes?

Mindst ligeså moderne var konsekvensen af Struensees forespørgsel: Man nedsatte en kommission, der bestod af stutierfolk, dvs. disse mennesker skulle bedømme deres egen indsats; derfor kom der efterhånden til at foregå en del slytning. Kommissionen kom dog frem til, at halvdelen af hestene på stutieriet skulle bortsælges ved auktion for på den måde at få luget ud i bestanden. Oprydningen kom til at gå hårdest ud over følhopperne: Af 213 blev der kun 84 tilbage (39%). Men rationaliseringen gik også ud over hingstene: Der var nærmest hingstenød i flere stod bagefter. Der blev i maj og august 1671 afholdt en stor auktion i ridehuset på Christiansborg – med den klausul at der ikke måtte sælges til svenskerne, den gamle fjende.

Det er denne begivenhed der i eftertiden ses som ophavet til stutieriets definitive deroute. Stutieriledelsen gik nemlig aldeles ikke nye veje, men prøvede at føre tingene tilbage til deres gamle tilstand – det skulle være som det altid havde været.

I 1776 kom en ny ledelse. Nu blev hestene igen sorteret, og det var meningen at der skulle købes et par hingste i Celle eller Mecklenburg til at bedække de hjemlige hopper. Nye hingste og hingsteskiter skulle sammen med den bestående hoppebestand få tingene på plads i det kongelige stutieri igen. I de følgende år, 1776-1781, indkøbtes 85 hopper til de to nye ridehestestod. Det hjalp da også lidt på den ellers så skrantende frugtbarhed, men kvaliteten dalede til gengæld.

Trods alle anstrengelserne gik det atter nedad med frugtbarheden – i det hvide stod nærmede den sig faktisk nul. Samtidig var bestanden plaget af snive, en meget smitsom luftvejssygdom, der næsten ødelagde et rødt stod. Man indkøbte i 1784-1787 ni nye hingste, men kun de to gav godt afkom. På dette tidspunkt var man blevet opmærksom på faren ved den tætte indavl, og man gav sig endda til at blande stoddene.

På dette tidspunkt var stutieriet kommet ud på et sidespor. Fra 1824 begyndte man at eksperimentere med fuldblod. Men sygdomme og aborter kastede stadig deres skygge over stutieriet,

og den slunkne statskasse satte også begrænsninger, så man stadig ikke kunne få købt virkelig godt hestemateriale. Konjunkturerne var imod stutieret, og tidsånden ligeså.

Det kongelige danske stutieret fik sin officielle dødsdom i en kongelig stadfæstelse den 26. oktober 1840:

- * At stutieret skal betragtes som et stamstutieret for fuldblodsheste;
- * at disses antal skal være 3-4 fuldblods-hingste og indtil 16 følhopper;
- * at hingstene skal være af fortrinligt blod og af den skønhed og styrke at de egner sig til at forædle landets heste, og bliver passende springpenge at bestemme for deres brug til privates hopper;
- * at hopperne ligeledes skal være udmærket store og stærke af bygning;
- * at remontering til den kongelige stald ophører;
- * at det hvidfødte stutieret bestemmes til 1 a' 2 hingste og 5 a' 6 hopper foruden afkom;
- * at 2 a' 3 hingste af den ældre race beholdes til at bedække landhopper i omegnen; og
- * at alle øvrige heste bortsælges ved offentlig auktion.

Her var det hæderkronede stutierets dage som kongeligt stutieret forbi. En epoke sluttede, men det var næppe alle der begræd det – slet ikke bønderne på egnen der nu endelig slap for at gøre høhovert for stutieret.

John Gravesen

Anvendte hovedkilder:

- Emil Madsen: Om Rytteriet i de danske Hære i det 16de Aarhundrede. Historisk Tidsskrift, Bind 7. række, 1 (1897 - 1899)
- Lisbet Lund Nielsen: Kongelig hesteavl i Danmark før og efter enevælden. Fortid, og Nutid marts 1996, s. 49-74
- Aug. Kjær: Den jydsk Hest. Tidsskrift for landøkonomi, Årg. 129 (1947)
- Soldat i 1600-tallet. Østfyns Museer / Skoletjenesten, 2009
- K. C. Rockstroh : Christian den Fjerdes hvervede Hær i Aarene 1638-43 Historisk Tidsskrift, Bind 8. række, 2 (1909 - 1910) 1
- Kasper Steinfeldt Tipsmark: Herremand til hest Kulturstudier Nr. 2, 2018

Flere definitioner er fundet på da.wikipedia.org, ordnet.dk og denstoredanske.lex.dk